

VINCENT HUNINK

Antieke historici in het Nederlands

Over de positie van het Nederlands vallen tegenwoordig sombere geluiden te horen. Binnen het Verenigd Europa zakken we af naar een tweederangs taaltje, heet het vaak, en zelf doen we vooral aan 'taalverslonzing' en '-verloedering'. Vooral de opmars van het Engels wordt als een bedreiging gezien.

Hoe dit ook zij, in de boekenwinkel is van die vermeende neergang niets te merken, tenzij misschien op de afdelingen management en computerboeken. Op veel afdelingen ziet het er voor het Nederlands zelfs zonniger uit dan ooit tevoren. Onze culturele identiteit wordt wekelijks versterkt met een keur aan proza en poëzie van eigen bodem, alsmede met vertalingen van werk uit allerlei talen. Daaronder zitten de laatste jaren ook opvallend veel boeken uit het Latijn en het Grieks.

Zonder overdrijving kunnen we stellen dat er een ware opleving is van vertaalde antieke literatuur. Nog nooit werd er zoveel in korte tijd vertaald als in de afgelopen tien jaar. Niet alleen de onverwoestbare klassieken als Homerus en Vergilius worden telkens weer vernederlandst,¹ niet alleen epos en drama² krijgen belangstelling, maar ook minder bekende auteurs en genres komen nu aan bod.³

Het is logisch dat deze hausse niet voorbijgaat aan antieke geschiedschrijvers. Integendeel, mag je wel zeggen. Juist deze auteurs blijken goed te verkopen. De meeste uitgaven van klassieken halen amper de duizend exemplaren (dus een oplage vergelijkbaar met die van poëzie-bundels), maar van schrijvers als Herodotus, Livius en Flavius Josephus vindt zonder problemen een veelvoud daarvan zijn

¹ Van deze twee auteurs zijn inmiddels zelfs verschillende vertalingen tegelijk leverbaar. Van Homerus is behalve de al wat oudere vertaling in ritmisch proza door M.A. Schwartz (Athenaeum - Polak & Van Gennep) ook een nieuwe vertaling door H.J. De Roy van Zuydewijn (Arbeiderspers), terwijl de *Odyssee* ook in de versie van Imme Dros (Querido) beschikbaar is. Vergilius' *Aeneis* is eveneens door Schwartz vertaald (Athenaeum - Polak & Van Gennep), en recentelijk door P.H. Schrijvers (Historische Uitgeverij). Van een tweetalige editie door H. Schoonhoven (Styx) in zes deeltjes is inmiddels het eerste verschenen. Bovendien bereidt M. D'Hane-Scheltema een geheel nieuwe *Aeneis*-vertaling voor (Athenaeum - Polak & Van Gennep).

² Speciaal de antieke tragedie mag zich verheugen over hernieuwde interesse. Nieuwe vertalingen van Aeschylus en Euripides, en tal van opvoeringen getuigen

hiervan. Enkele beschouwingen hierover zijn te vinden in: *Hermeneus* 68,5 (december 1996).

Minder bekend is dat ook veel antieke komedies in vertaling beschikbaar zijn: een groot aantal stukken van Aristofanes is vertaald door Hein L. van Dolen en M. D'Hane-Scheltema (beide: Athenaeum - Polak & Van Gennep), en van de Romeinse auteurs Plautus en Terentius bestaan zelfs een integrale vertalingen door J. Hemelrijk sr. (Ambo).

³ Voor een impressie van het bloeiende Nederlandse vertaalbedrijf, zie: *Oude keizers, nieuwe kleren*, Griekse en Latijnse vertalersvondsten, onder redactie van Vincent Hunink, Mark Pieters en Patrick De Rynck, (Athenaeum - Polak & Van Gennep) Amsterdam 1997. Deze bundel bevat ruim veertig niet eerder gepubliceerde fragmenten en een vijftal essays over verschillende aspecten van de antieke literatuur in Nederland.

kopers, soms zelfs via boekenclubs. Vanwaar dit speciale succes? Een deel van de verklaring kan zijn dat sommige geschiedschrijvers gelden als schoolauteurs. Ze vormen daardoor bekende namen waar lezers op latere leeftijd graag nog eens naar terugrijpen. Verder kun je vaststellen dat er een grote honger is naar kennis van de oudheid. En de primaire historische bronnen zijn dan de eerst aangewezen weg voor meer informatie.

In dit artikel wil ik, om te beginnen, proberen om te inventariseren wat er zoal in vertaling beschikbaar is aan antieke historiografische bronnen. Bij die opsomming laat ik het niet: ook stel ik enkele meer methodologische vragen over de manier waarop deze teksten gepresenteerd worden. Tot slot kijk ik nog even naar de toekomst en vermeld enkele *desiderata*.

Van Herodotus tot Gregorius van Tours

Ik begin dus, volgens goed epische traditie, met een kleine 'catalogus', in dit geval van boeken. Een uitputtend overzicht van al het voor historici relevante materiaal is binnen dit bestek natuurlijk niet te geven, al was het maar omdat historici zowat *alle* antieke teksten als bronnen hanteren. Wie zich in detail wil documenteren, kan daarvoor inmiddels elders terecht.⁴ Ik beperk me daarom tot de antieke geschiedschrijvers in engere zin, waarbij ik wel zo volledig mogelijk probeer te zijn waar het leverbare titels betreft. Titels die slechts anti-quarisch verkrijgbaar zijn, staan hier dus niet genoemd.

Voor het gemak houd ik de chronologische volgorde aan, en begin met de vroegste Griekse geschiedenis. Hesiodus, de Homerische Hymnen en de Pre-Socratische filosofen vallen niet onder historiografie. Niet zonder spijt sla ik ze dus over, om meteen aan te komen bij de 'Vader van de Geschiedschrijving', Herodotus (ca. 485-425 v.C.).⁵ Zijn lijvige *Historiën* waren lange tijd alleen leverbaar in de wat stijve vertaling van O. Damsté. Aan dat monopolie kwam onlangs een eind, met de verschijning van een geheel nieuwe versie van Hein L. van Dolen (SUN, Nijmegen 1995), onder de titel *Het verslag van mijn onderzoek*. In deze uitgave presenteert Van Dolen Herodotus vooral als een vlot verteller en rap prater. Zijn tekst laat zich dan ook heel

⁴ Voor precieze en volledige bibliografische documentatie, alfabetisch gerangschikt op auteur, zie: Patrick De Rynck en Andries Welkenhuysen, *De oudheid in het Nederlands*, repertorium en bibliografische gids, (Ambo) Baarn 1992. Dit jaar verschijnt hierop het *Supplement 1992-1996*. Verdere aanvullingen verschijnen in het tijdschrift *Hermeneus*.

⁵ De translitteratie van Griekse namen in het Nederlands is een bron van niet aflatende strijd tussen classici. Vaak wordt tegenwoordig een meer 'Grieks' woord-

beeld aangehouden in plaats van de traditionele Latijnse vorm (*Aischylos* en niet *Aeschylus*; *Ploutarchos* en niet *Plutarchus*). Praktisch gesproken maakt dit het opzoeken van auteurs lastiger. Bovendien leidt het haast onvermijdelijk tot inconsequenties. Velen schrikken toch terug voor *Platoon*, *Thoukudides* of *Loukianos* (om nog te zwijgen van mythologische namen als *Medeia*, *Penelopeia* en *Achilleus*). Ik houd daarom de 'ouderwetse' maar altijd duidelijke Latijnse transcriptie aan.

goed voorlezen. Daartoe heeft de vertaler zich wel veel vrijheden gepermitterd ten opzichte van het Grieks, iets wat hem niet door alle classici in dank is afgenomen. De historicus wordt in elk geval op zijn wenken bediend met een uitgebreide en ter zake kundige inleiding. Ook verder bevat de uitgave veel documentatie: landkaarten, geslachtslijsten van koningen, een zeer gedetailleerd naamregister en voetnoten.

Van Thucydides (ca. 460-400 v.C.) was eveneens al langer een vertaling beschikbaar. *De Peloponnesische oorlog* werd in de jaren '60 vertaald door M.A. Schwartz en is dankzij herdrukken nog altijd leverbaar (Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam). De vertaling behoudt haar waarde, maar de documentatie is slechts marginaal en bovendien nooit bijgewerkt.

De meestal veel lager aangeslagen Xenophon (ca. 430-355 v.C.) is goed in de Nederlandse boekwinkel vertegenwoordigd. Ik noem hier de twee vertalingen van zijn *Tocht van de Tienduizend*, door Gerard Koolschijn en Nicolaas Matsier (Ambo, Baarn 1988) en van Marc Moonen (Houten, Unieboek 1988), en de als vervolg op Thucydides bedoelde *Griekse oorlogen*, vertaald door Gerard Koolschijn (Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 1990). Inleidingen, noten en kaartjes zorgen in deze gevallen voor extra informatie.

Na Xenophon valt er in de Nederlandse vertalingen chronologisch een lang gat. De eerstvolgende auteur is feitelijk pas de Romein Salustius (86-34 v.C.). Diens monografie over *De oorlog tegen Jugurtha* is in veel winkels nog beschikbaar in een helaas sterk verouderde vertaling door Johan Polak (Meulenhoff, 1994). Ook de toegevoegde informatie hierin is verre van adequaat, zodat vervanging nodig is.⁶

Over de Romeinse Burgeroorlogen uit de eerste eeuw v.C. is veel bronnenmateriaal beschikbaar. Een keuze hieruit, met betrekking tot de periode 50-46, werd in een thematische bloemlezing bijeengebracht door Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman, met medewerking van Anton D. Leeman (Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 1992). Dit ten onrechte weinig bekende boek, *Rome in Revolutie*, bevat documenten van Caesar, Cicero en andere ooggetuigen, en is voorzien van bondige maar bruikbare documentatie.

Met Livius (59 v.C.-17 na C.) hebben we opnieuw een erkende grootheid en schoolauteur. De beroemde tocht van Hannibal over de Alpen en andere gebeurtenissen in de Tweede Punische Oorlog staan centraal in de derde decade van diens grote werk *Vanaf de stichting van Rome*. Deze tien boeken werden onlangs vertaald door, opnieuw, Hedwig W.A. van Rooijen-Dijkman, onder de titel *Hannibal voor de poorten* (Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 1996). Dit dikke boek is voorzien van tamelijk uitvoerige achtergrondinformatie. Als pendant hiervan bezorgt de vertaalster in 1997 bij dezelfde uitgever een herziene vertaling van de eerste decade, getiteld *Zonen*

⁶ Een nieuwe, integrale vertaling van diens monografieën *Jugurtha* en *Catilina*, is in voorbereiding door de auteur van dit

artikel (Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 1998).

van Mars. De oorspronkelijke vertaling daarvan is van de hand van F.H. van Katwijk-Knapp. Met de verschijning van dit tweede deel zijn dan maar liefst 20 van de 42 bewaarde boeken van Livius in het Nederlands beschikbaar gekomen.⁷ Een kleine bloemlezing uit de twee delen Livius is verschenen onder de titel *De kleine Livius* (1997).

Omvangrijk is ook het werk van de joodse historicus Flavius Josephus (37/38-na 100 n.C.). Twee Nederlandse oudhistorici, F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes, hebben hun krachten gebundeld om zijn hele oeuvre te gaan vertalen. Inmiddels verschenen *De Joodse oorlog & Uit mijn leven* (Ambo, Baarn 1992), en het eerste deel van *De oude geschiedenis van de Joden* (Ambo, Baarn 1996). Gezien het werkterrein van de vertalers wekt het geen verbazing dat de teksten goed gedocumenteerd worden.⁸

De Griekse veelschrijver Plutarchus (ca. 46-120), auteur van een schier eindeloze reeks dubbelbiografieën van beroemde Grieken en Romeinen, is minder goed vertegenwoordigd. Dezelfde F.J.A.M. Meijer vertaalde, samen met een andere oudhistoricus, J.A. van Rossum, vier van Plutarchus' levens. Het gaat om de biografieën van Agis, Cleomenes, Tiberius Gracchus en Gaius Gracchus (Ambo, Baarn 1995). Verder destilleerde Hein L. van Dolen uit Plutarchus' werk een kleine collectie aforismen en anekdotes over het klassieke Sparta, onder de titel *Laconieke zeden en gezegden* (SUN, Nijmegen 1996). Het boekje bevat onder meer een tijdschema, bronvermeldingen en een index.

Misschien wel de grootste Romeinse geschiedschrijver is Tacitus (ca. 55-117). Zijn hele bewaard gebleven oeuvre is eind jaren '50 vertaald door J.W. Meijer. Diens vertaling werd in de jaren '90 in drie delen ongewijzigd herdrukt (Ambo, Baarn 1990-92): *Historiën, Jaarboeken* en *Dialoog over de welsprekendheid - Agricola - Germania*. De vertalingen zijn stilistisch helaas nogal verouderd, en ook de documentatie is zoals bij veel oudere vertalingen niet meer up-to-date. De herdruk lijkt vooral een noodoplossing te zijn geweest: de Nederlandse lezer kan nu tenminste een Tacitus-editie in zijn eigen taal kopen. Maar mede gezien het belang van Tacitus als schrijver is deze toestand verre van ideaal.

Met de biograaf Suetonius (ca. 75-150) zitten we, evenals met Plutarchus, in een zijtak van de historiografie. Van zijn serie biografieën *Keizers van Rome* werd zeer recentelijk een nieuwe Nederlandse vertaling gepubliceerd door de latinist D. den Hengst (Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam 1997). De toelichtingen zijn, als te verwachten, adequaat.

Wanneer we de grens tussen oudheid en Middeleeuwen scherp stellen, ben ik hiermee aan het eind van deze kleine catalogus gekomen. Dan zou echter Gregorius van Tours (eind 6e eeuw) buiten

⁷ De laatste integrale Livius in het Nederlands is al weer van enige tijd geleden. De Rynck en Welkenhuysen noemen volledige edities uit 1541 en 1646.

⁸ Een aparte beschouwing over deze vertalingen van de hand van A. Barth zal, naar verwachting, in de volgende jaargang van het TvG verschijnen.

bereik vallen, wiens *Historiën* vertaald werden door F.J.A.M. Meijer en M.A. Wes (Ambo, Baarn 1994). Dat wil ik niet op mijn geweten hebben, alleen al omdat het hier gaat om een heel interessant werk over de geschiedenis van de Frankische koningen. Vandaar dat ik dit werk als laatste noem. Op de historische documentatie in deze uitgave kom ik zo dadelijk terug.

De kenniskloof

In dit kleine overzicht vallen misschien vooral de hiaten en tekortkomingen op. Toch is het goed om vooral onze zegeningen te tellen: er zijn nu meer antieke geschiedschrijvers in het Nederlands beschikbaar dan in vele jaren. Misschien moeten we terug naar de 17e eeuw om een vergelijkbaar grote verspreiding aan te treffen.⁹ Zo'n vrij plotselinge overvloed wekt verbazing. Ik ben al even ingegaan op mogelijke oorzaken, maar laat die vraag verder rusten, zeker nu er al zoveel over is geschreven en gespeculeerd.¹⁰

Liever wil mij richten op een kwestie die in de geleerde artikelen doorgaans buiten beschouwing blijft maar onder vertalers en critici sterk leeft. Ik doel hier op wat men de *voetnotenkwestie* zou kunnen noemen. Als we ervan uitgaan dat een antieke tekst op een aantal punten direct toegankelijk is voor een hedendaagse lezer maar op andere punten niet, ontstaat er een probleem: het 'vreemde' van de tekst moet dan op de een of andere wijze 'eigen' of althans 'begrijpelijk' worden gemaakt voor de lezer. De kenniskloof moet worden overbrugd, daarover is iedereen het wel eens.

De tegenwoordig meest gekozen oplossing was al zichtbaar in het overzicht: men voegt een aantal zaken aan de vertaalde tekst toe. Het gaat dan om een veelal goed doortimmerde en wetenschappelijk verantwoorde inleiding (of nawoord) met bibliografie, lijsten, overzichten, kaarten en indexen, en, bovenal, voet- of eindnoten. Daarin kan de vertaler dan op zijn gemak moeilijkheden uitleggen, commentaar geven, historische achtergronden verklaren en encyclopedische wetenswaardigheden toevoegen. Vaak treft de lezer er bijvoorbeeld ook taalkundige of tekstuele informatie aan over de oorspronkelijke tekst.¹¹

De meeste Nederlandse vertalingen van antieke historici zijn illustraties van deze 'documentaire' aanpak ter overbrugging van de kenniskloof. Vaak loopt het alleen al getalsmatig enorm op. De vertaalde

⁹ De Rynck en Welkenhuysen vermelden bijvoorbeeld een complete editie van de levens van Plutarchus uit 1603, twaalf boeken Appianus uit 1624, een Polybius uit 1640. Vergelijk noot 7 voor complete Livius-edities.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld de essays in de bundel *Oude keizers, nieuwe kleren* (noot 3). De verklaringen lopen uiteen van hernieuwde

levensbeschouwelijke interesse van de lezers tot bewuste uitgeefpolitiek, en van gebrek aan kennis van Latijn en Grieks tot een fin-de-siècle gevoel.

¹¹ Berucht zijn noten over vermeend onvertaalbare woorden of zegswijzen in de oorspronkelijke tekst – het ultieme zwakkebod van een vertaler.

Historiën van Gregorius van Tours omvatten 671 bladzijden, waarvan 120 bladzijden inleiding en ruim 65 bladzijden noten, lijsten en ander bijwerk. De Herodotus van Hein L. van Dolen scoort hier respectievelijk 35 en ruim 150 bladzijden op een totaal van 782 bladzijden, waarbij de (voet)noten nog niet meegerekend zijn. Voor de goede orde: het gaat me hier niet om deze afzonderlijke gevallen, maar om de tendens.

De grote vraag hier is natuurlijk: hoever moet je gaan? Hoeveel kan een vertaler ongestraft toevoegen zonder de lezers te overstelpen met informatie en zonder een auteur het woord als het ware te ontnemen?

Een afdoende en helder antwoord op deze lastige vraag heb ik niet. Maar het is misschien toch goed deze kwestie eens aan de orde te stellen, vooral met betrekking tot antieke historiografische teksten. Want juist daar doet het probleem van de kenniskloof zich vaak in alle scherpste voor. De schrijver bespreekt hier immers geen tijdloze, algemeen menselijke zaken waar iedereen direct over kan meedenken, maar juist zeer tijdgebonden gebeurtenissen, in een zeer bepaalde context en veelal met tal van namen en feitelijke bijzonderheden. Wat hij in zijn eigen tijd bekend mag veronderstellen, is dat in latere perioden al snel niet meer. Dan is dus al snel een extra bemiddeling van de vertaler nodig tussen auteur en moderne lezers. Bovendien, zoals eerder gezegd, lijkt juist deze soort teksten in de belangstelling te staan als bronnen van informatie over de oudheid. Ze worden dus vooral behandeld als historische documenten.

Toch is het zeer de vraag of de antieke auteurs hiermee recht wordt gedaan. De antieke geschiedschrijving is in de oudheid geen aparte tak van vakwetenschap, maar een volwaardig *literair* genre. De antieke geschiedschrijver moet wel 'de waarheid' willen achterhalen, maar staat hierin totaal anders dan een modern historicus. Het resultaat diende vooral een stilistisch en retorisch kunstwerk te zijn. Een typerend voorbeeld hiervan: een antiek historicus werd geacht zijn relaas van tijd tot tijd op te fleuren met een ingelaste redevoering van een belangrijk personage. De tekst staat dan in de directe rede, maar is nooit de weergave van een letterlijk zo gehouden betoog. De schrijver moest juist zelf zo goed mogelijk verwoorden wat iemand onder de gegeven omstandigheden zou kunnen hebben gezegd. Juist in deze 'fictieve' passages kon hij zijn meesterschap laten gelden, niet bij het overschrijven van bronnen. De literaire aard van antieke historiografie blijkt bijvoorbeeld ook uit de pathetische inkleuring van bepaalde taferelen, en uit 'nutteloze' maar interessante details over landschap, etnografie en mythologie. Wie ooit Herodotus las, weet waarover ik het heb.

De geschiedschrijving hoort in de oudheid met de filosofie tot de hogere genres van literair proza.¹² Het beoefenen ervan werd niet

¹² In de antieke literaturopvatting staat (niet-mythologische) fictie vele treden lager. De 'Griekse Roman' werd door antieke literatoren amper serieuze aandacht

waard geacht. Tegenwoordig staat dit genre juist sterk in de belangstelling; zie bijvoorbeeld het themanummer van *Hermeneus* 67, 1995, nr 2.

gezien als een onschuldige persoonlijke liefhebberij of een strikt technische vaardigheid, maar als een hoogwaardige en persoonlijk zingevende activiteit, om niet te zeggen een roeping. De voorwoorden van geschiedschrijvers als Thucydides, Herodotus, Sallustius en Livius laten er geen misverstanden over bestaan: hier schrijven mensen voor een hoger doel, de zedelijke verheffing van land en volk, de eigen roem of de eeuwige herinnering aan roemrijke daden.¹³

Je kunt het genre eerder naast hoge poëzie-genres als epos en tragedie zetten dan naast vakwetenschappen als biologie, geneeskunde en bouwkunst.

Via deze vergelijking kan het 'voetnotenprobleem' scherper gesteld worden. Zou iemand erover peinzen om een stuk van Aeschylus te voorzien van reeksen verklarende aantekeningen, waarin de beeldspraak wordt uitgelegd? Of zou iemand een Ovidius-tekst inleiden en annoteren op een manier die ook maar enigszins vergelijkbaar is met de praktijk bij historiografische teksten?¹⁴ De recente Vergilius-vertaling van P.H. Schrijvers bevat noch inleiding, noch noten. De Homerus van Imme Dros spreekt geheel voor zichzelf. Nu mogen dit krasse voorbeelden zijn, waar de balans wellicht te ver naar de andere kant is doorgeslagen, maar veelbetekenend is het wel. Echt literaire teksten doen het zoveel mogelijk op eigen kracht, ook in vertaling.

Maar als antieke historische teksten dus in de eerste plaats literaire teksten zijn, verdienen ze ook een aanpak die zo dicht mogelijk ligt bij de manier waarop andere antieke literatuur wordt behandeld. Door de tijdgebonden aard van hun inhoud vergen ze gemiddeld inderdaad iets meer toelichting, maar doorgaans toch een stuk minder dan ze nu krijgen.

Nuttige bagage of ballast

In discussies over deze kwestie hoor je vrijwel altijd dezelfde reactie: 'de lezer kan het nemen of laten, hij hoeft de vele toelichtingen immers niet te lezen!' Dat is op zichzelf ontegenzeggelijk waar, maar toch een flauw antwoord.

Om ook eens iets flauws te zeggen: de lezer heeft er wel voor betaald. Alle toelichtingen maken een boek dikker en dus duurder. Een lezer heeft bijvoorbeeld niet de keuze tussen een Livius mét noten en een zonder. Hij moet de 'Livius mét' aanschaffen – of niets. Een echte keuze kan ik dat uiteindelijk niet noemen.

¹³ Geschiedschrijving was een preoccupatie van veel intellectuelen, ook als zij er niet aan deden of konden doen. Bekend zijn de vele passages bij Cicero over de theoretische eisen van het genre (bv. *De oratore* 2,62 e.v.); tot het schrijven van historische werken kwam hij echter niet.

¹⁴ Uitzonderingen bevestigen, ook hier, de regel. Een recent voorbeeld van een literai-

re tekst met overvloedige documentatie is: Apollonios van Rhodos, *De tocht van de Argonauten*, vertaald door Wolther Kassies, Amsterdam 1996 (245 bladzijden tekst, tegenover 160 toelichting.) Curieus is de vermelding dat de geïnteresseerde lezer bij de uitgeverij nog meer informatie kan verkrijgen op diskette (p.36).

De hele opzet van een sterk geannoteerde vertaling dwingt de lezer eigenlijk om kennis te nemen van de toelichting. Bij een inleiding van 100 pagina's, zoals in een bovengenoemd voorbeeld, kun je er niet zomaar omheen. Voetnoten onderaan een pagina zijn elementen die nauwelijks ongelezen kunnen blijven. Ze storen het typografisch beeld van de tekst en trekken het oog van de lezer min of meer dwingend aan. Van echte vrijheid om ze al dan niet te lezen is hooguit in theorie sprake. De feitelijke aanwezigheid in een boek van veel documentatie geeft de lezer sowieso de indruk dat hij een tekst voor zich heeft die hij niet alléén aan kan, een bron van grote moeilijkheden en onduidelijkheid, waar Deskundige Hulp onontbeerlijk is.

Enigszins gechargeerd gezegd: annotatie kan de toegang naar een antiek auteur ook *belemmeren*. Vrije omgang met de tekst wordt er onmogelijk door, het kan tot een ballast worden die niet af te schudden is. Niets blijft onverklaard of open, geen bron of parallel onbenoemd, geen fout of strategische zet ongemarkeerd. De lezer kan dus niet meer zelf fantaseren of combineren. Of hij kan het alleen met een uiterste krachtsinspanning – je moet wel heel koppig of romantisch zijn als je het bij eigen gedachten houdt en de Juiste Oplossing van de deskundigen achterin ongelezen laat.

Natuurlijk is dit een beetje overdreven omwille van de duidelijkheid. Ik wil zeker niet stellen dat antieke historici zomaar zonder enige toelichting voorgeschoteld kunnen worden. Hier schieten enkele van de oudere vertalingen duidelijk tekort. De toelichtingen bij de Thucydides van Schwartz of de Sallustius van Polak zijn zo mager dat ze zelfs de historisch minst geïnteresseerde lezers met teveel vraagtekens laten zitten.¹⁵

Enige bagage bewijst een lezer wel degelijk nut op zijn reis door de tekst. Ik denk nu vooral aan kaartjes en (beperkte) indexen, die het overzicht vergroten en het raadplegen gemakkelijker maken. Ook vermeldingen van bronnen, citaten, duister geworden 'realia' en namen zijn nuttig. Maar verder zouden noten naar mijn opvatting eigenlijk alleen gebruikt moeten worden om uitleg te geven op punten waar de lezers het spoor bijster raken. Dat kan bijvoorbeeld dreigen waar een gedachtengang al te bondig is, of de tekst lacunes of verregaande onduidelijkheden vertoont.

Men zou dit een soort 'minimumpakket voetnoten' kunnen noemen, een 'basispakket' dat er domweg moet zijn. De vraag is dan hoe men eventueel een 'pluspakket' kan aanbieden.

¹⁵ Deze vertalers kozen dus niet 'documentatie' als oplossing ter overbrugging van de kenniskloof, maar hanteerden andere technieken. Te noemen is vooral het stilzwijgend aanpassen of toevoegen van

informatie in de vertaling, bijvoorbeeld door technische begrippen kort uit te leggen in de tekst zelf of door moeilijke begrippen of namen te vereenvoudigen.

Speciale groepen

Want er zijn natuurlijk wel degelijk lezers die aan het minimum niet genoeg hebben. Lezers, die hun nieuwsgierigheid en honger naar kennis bevredigd willen zien door méér en grondiger toelichting. Het zou arrogant zijn te beweren dat vertalers deze lezers niet tevreden mogen stellen. Stellen dat iedereen maar met een minimum moet toekomen is even aanmatigend als het tegendeel, de huidige suggestie dat niemand zonder deskundige en volledige toelichting de tekst mag benaderen.

Hiermee kom ik op een nieuw punt, dat van de doelgroepen. Er wordt altijd stilzwijgend vanuit gegaan dat de lezers van klassieke vertalingen één homogene groep zijn, wat toch heel onwaarschijnlijk lijkt. Serieus onderzoek naar deze lezers is, bij mijn weten, nog nooit verricht, maar ik durf de veronderstelling wel aan dat dit publiek juist divers is. Leraren klassieken of geschiedenis, universitaire onderzoekers en oud-gymnasiasten maken er stellig deel van uit, maar waarschijnlijk toch ook literaire lezers en mensen met een algemene culturele belangstelling.

Maar als die doelgroep niet zo homogeen is, kan er dan eigenlijk wel één norm, één aanpak zijn? De vraag stellen is haar beantwoorden. Vanzelfsprekend wil een oud-historicus een Tacitus met veel documentatie: het is immers zijn werkmateriaal. Maar ook, voeg ik erbij, zijn er literaire lezers die gewoon een prima vertaling willen met een minimum aan toelichting. Beide groepen hebben recht op vervulling van hun eigen wensen.

Er is dus, kortom, diversificatie nodig. In ons (post)postmoderne tijdvak kunnen we niet langer toe met één Nederlandse Livius of Herodotus, we hebben er verschillende nodig. Uiteraard legt de totale markt voor klassieke teksten wel beperkingen op: voor drie, vier complete Tacitusen zal in de boekwinkel niet tegelijkertijd plaats zijn, maar voor twee misschien nog wel. Het lijkt me een goed voorteken dat bepaalde topauteurs nu al met meerdere vertalingen tegelijk vertegenwoordigd zijn. Ik noemde al Homerus en Vergilius, maar te denken is ook aan Ovidius' *Metamorphosen*, de *Oresteia* van Aeschylus of de *Dialogen* van Plato.

Ik zou me kunnen voorstellen dat over enige tijd iets dergelijks gebeurt met de grote antieke historiografen. Een Thucydides voor de literaire lezer, maar ook een voor de vakman. Als het zover is, heeft de lezer dus wél een echte keuze. Bij de minder grote historiografen, zoals Appianus of Herodianus, voor wie vermoedelijk geen literair publiek is, lijkt zo'n diversificatie overbodig. Het zou al mooi zijn als van deze auteurs überhaupt vertalingen verschijnen.

Ook in het algemeen gesproken moeten we natuurlijk praktisch blijven. Echte en volledige verscheidenheid zal hier nog wel even buiten bereik blijven. Wie nu een antiek geschiedkundig werk in het Nederlands uitbrengt, zal zich ervan bewust moeten zijn dat er vooralsnog verschillende lezersgroepen *tegelijk* bediend moeten worden. Het is dus zaak om een wijze middenkoers aan te houden tussen de

verschillende mogelijke benaderingen. Het gaat niet aan om de tekst zonder enige annotatie te brengen om uitsluitend literaire lezers te gerieven, maar het omgekeerde geldt ook: voor topzware documentatie moet worden gewaakt om het literaire karakter niet teveel aan te tasten. Een verantwoorde én artistieke vertaling, voorzien van diepgaande én bondige informatie: zie hier wat, enigszins paradoxaal geformuleerd, als praktische richtlijn zou kunnen gelden.

Blik vooruit

Aan het slot van deze bijdrage kijk ik even vooruit naar de nabije toekomst. Welke vertalingen komen eraan of zijn in de maak, en wat zou er nog moeten komen?

De catalogus van beschikbare vertalingen is al aanzienlijk, maar dat is nog maar een klein deel van wat er op komst is, als we alle aankondigingen en plannen serieus mogen nemen.¹⁶ Ik noem hier enkele auteursnamen waarvan vrijwel zeker is dat hun werk binnen afzienbare tijd in het Nederlands verschijnt: Xenophon *Cyropaedia* (Ambo); Flavius Josephus (delen 2 en 3, Ambo 1998), Arrianus (*Anabasis*) (Ambo, 1998), Sallustius (Athenaeum, 1998), Caesar (*Oorlog in Gallië*) (Athenaeum, 1997). Verder zijn vertalingen in de maak van Polybius, Cassius Dio, Tacitus, Ammianus Marcellinus en de *Historia Augusta*. Ook hier heb ik me beperkt tot de historiografische bronnen in engere zin, om deze paragraaf niet onaanvaardbaar lang te laten worden.

Er is dus een verheugend grote hoeveelheid boeken op komst, en de verwachting lijkt gewettigd dat er weldra nog maar weinig ernstige lacunes zullen zijn. Misschien dat dan ook inderdaad meer ruimte ontstaat voor verschillende vertalingen van eenzelfde auteur naast elkaar, waardoor ook de artistieke en literaire kwaliteiten van antieke historiografen nadrukkelijker tot hun recht kunnen komen.

Het valt te hopen dat uitgevers daarnaast hun terrein ook zullen verleggen naar de tot nu toe nogal verwaarloosde latere perioden. Vooral uit de Middeleeuwen ligt nog heel wat fraais op ontdekking en vertaling te wachten. Kerkgeschiedenissen van Beda en Eusebius, kronieken van vaderlandse kloosters, encyclopedieën van Isidorus en Vincentius van Beauvais – het zijn zomaar wat belangrijke of interessante werken die dubbel en dwars vertalers verdienen. En Nederlandse lezers natuurlijk, of het nu historici zijn of niet.

¹⁶ De meeste hieronder genoemde titels zijn aangekondigd door uitgeverijen.

Dr. V.J.Chr. Hunink (1962) is verbonden als onderzoeker aan de Rijksuniversiteit Leiden bij de vakgroep Griekse en Latijnse Talen en Culturen. Recente publicatie: Apuleius of Madauros, Pro Se De Magia, edited with a commentary (1997). Daarnaast is hij actief als vertaler, voornamelijk van Latijnse proza-auteurs, onder wie Cicero en Cato. In voorbereiding zijn werken van Caesar en Sallustius.